

Oskar Reponen

KAASUKAMMION VARJOSSA

SUOMALAISKOHTALOITA STUTTHOFIN
KUOLEMANLEIRILLÄ

Kaasukammion varjossa: suomalaiskohtaloita
Stutthofin kuolemanleirillä

Oskar Reponen

Kaasukammion varjossa

Suomalaiskohtaloita Stutthofin
kuolemanleirillä

SAGA Egmont

Kaasukammion varjossa: suomalaiskohtaloita Stutthofin kuolemanleirillä

Cover image: Shutterstock

Teos on julkaistu historiallisena dokumenttina, jonka kieli kuvastaa julkaisuaikansa näkemystä.

Copyright © 1980, 2021 Oskar Reponen and SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788728238387

1. POD edition

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior written permission of the publisher, nor, be otherwise circulated in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition being imposed on the subsequent purchaser.

SAGA Egmont www.saga-books.com – a part of Egmont, www.egmont.com

Johdanto

Kun televisiossa talvella 1979 alettiin esittää ”Polttouhrit” -nimistä sarjaelokuvaa, valtasi Suomen kansan keskitysleirikuume. Kaikki kirjakaupoissa ja kirjastoissa saatavissa olevat keskitysleirielämästä kertovat käännösteokset – suomalaisia keskitysleirikirjojahan ei juuri ole – katosivat hetkessä lukunälkäisten ihmisten kasseihin. Samoin aikakauslehdet, joissa haastateltiin paria suomalaista, natsi-Saksan keskitysleireillä – joko Stutthofissa tai Pölitzissä – virunutta henkilöä, myytiin nopeasti loppuun.

Tein itse tällaisen haastattelusarjan Nykyposti-lehteen. Pyysin siinä Saksan rannikolla syyskuun alussa vuonna 1944 internoitujen suomalaisalusten ”Mercatorin” ja ”Ellenin” miehistön jäseniä, Seppo Uhrmania, Henny Haukkalaa, Kerttu Grundia sekä Mikael Barmania muistelemaan elämäänsä Stutthofin keskitysleirillä, jonne neljän suomalaisaluksen miehistöt vietiin. Näistä 90 suomalaisesta merimiehestä, joista 12 oli laivojen palkkalistoilla ollutta naista, palasi sodan jälkeen

Suomeen luultavasti 86 – kaksi suomalaista menehtyi keskitysleirillä kranaattikeskityksessä ja kaksi Ruotsin sairaaloissa pilkkukuumeseen. Jo vuosia aiemmin olin haastatellut Kaunialan sotavammassairaalassa elävää Katariina Frondeliusta, jota Pölitzin keskitysleirillä kidutettiin ankarasti. Pölitzin leirillä, joka oli Stutthofin keskitysleirin alaleirejä, oli tietävästi 119 suomalaista, joista Katariina Frondeliuksen mukaan vain nelisenkymmentä selvisi elossa kotimaahansa.

Kun esitin nämä luvut artikkeleissani, ottivat sadat ihmiset minuun yhteyttä. Useimmat väittivät minun olevan väärässä: ”Ei suomalaisia ollut ainakaan montaa Hitlerin keskitysleireillä. Mitä nyt joku Keski-Euroopassa sota-aikoina kuljeskellut saksalaisten morsian”, luki useimmissa minulle lähetetyissä kirjeissä.

Havaitsin yllätyksekseni, että noin tuhannesta soittajasta tai kirjoittajasta vain murto-osa, ehkä parikymmentä tiesi suomalaisten merimiesten joutumisesta Hitlerin tuhoamisleireille.

Ehkäpä se johtuu osaltaan siitäkin, että noilla leireillä olleet henkilöt ovat vaienneet. He eivät ole halunneet muistella menneitä, eivätkä ole tyrkyttäneet itseään lehtimiehille.

Kun etsin uusia haastateltavia, totesin myös sen, että useimmat halusivat yhä vaieta. He eivät vielääkään suostuneet kertomaan noista ajoista, jolloin osa heistä menetti loppuiäkseen terveytensä. Sillä näin todella on: muutamat eivät koskaan päässeet eroon yksityisestä keskitysleiristään – sodankaan päätyttyä. Nämä psyykkisesti herkimät ihmiset eivät milloinkaan sopeutuneet tavalliseen työ- ja arkielämään, vaan elivät – jotkut elävät vieläkin – yhä edelleen noissa keskitysleirimaailman painajaismaisissa muistoissa kunnes,

paineen kasvettua jo liian suureksi, päättivät itse oman elämänsä.

Ymmärsin, että suomalaisten muistot heidän keskitysleirijajoistaan pitäisi tallentaa niin kauan kuin se vielä olisi mahdollista, niin kauan kuin niiden kokijat vielä ovat elossa.

Mutta millä tavalla? Vuosikymmenien takaiset muistikuvat ovat kenties jo himmenneet, eikä mistään olisi saatavissa historiallista dokumenttiaineistoa, joka sisältäisi tietoja ”Sonderlager Stutthofin”, suomalais-norjalaisen keskitysleirin tapauksista.

Eräänä iltana Seppo Uhrman soitti Järvenpäästä:

– Muistin juuri, että meidän pursimiehemme Veijo Johansson piti Stutthofin leirillä koko ajan päiväkirjaa. Hän kirjoitteli joka ilta ja yö joskus tuntikaupalla tapahtumista vihkoihinsa.

Otin kiireesti yhteyden Kaskisissa Aili-vaimonsa kanssa asuvaan konesuunnittelija Veijo Johanssoniin ja kävin tutustumassa hänen päiväkirjaansa. Kun ehdotin sen julkistamista koko kansalle, hän epäröi pitkään. Hän ei ollut kiinnostunut julkisuudesta. Mutta hän ymmärsi lopulta, että kysymys on historiallisesta dokumentista, ainutlaatuisesta muistelmateoksesta, joka sisältäisi perusteellisen kuvauksen erään ihmisryhmän, suomalaisten merimiesten kokemuksista natsi-Saksan keskitysleirillä. Toista sellaista ei löytyisi.

Se olisi ensimmäinen, ainoa ja eittämättä myös viimeinen perusteellinen selonteko tuosta helvetistä suomalaisten silmin katsottuna.

Ilman Veijo Johanssonin päiväkirjan löytymistä ei suomalaisten keskitysleirikokemuksista olisi kai koskaan tehty kunnon kirjaa. Sellaisenhan voi toki tehdä haastattelemalla siellä olleita henkilöitä, mutta sen tyyppisestä teoksesta tulisi sängen

epätarkka, hajanainen ja epäluotettava. Ihmismuisti on loppujen lopuksi hyvin lyhyt.

Eräänä päivänä keskustelin Johanssonin päiväkirjasta ystäväni Rafael Steinbockin kanssa, joka muuten ase kädessä taisteli sotiemme aikana rintamalla – kuten useat muutkin Suomen juutalaiset. Puheemme kääntyi kuin itsestään Lilly Millneriin, jonka ”Rafu” tiesi olevan ainoita juutalaisia, jotka selvisivät elossa Suomeen natsien keskitysleireiltä.

Kun osoittautui, että Lilly Millner, omaa sukuaan Rosenbaum, oli ensin kokenut ghettoelämän kauhut Liettuassa, Slobodkan ghetossa ja viety sen jälkeen Stutthofiin, otin yhteyden tähän sympaattiseen, viehättävään helsinkiläisrouvaan, joka kulkeutui 1940-luvun lopussa orpona ja kodittomana Suomeen kaukaisten sukulaisten hoiviin. Tietävästi vain kolme keskitysleireiltä Suomeen pelastunutta juutalaista on enää elossa; yhteensäkään heitä ei ollut kuin neljä.

Lilly Rosenbaum oli saksalaisten marssiessa kesäkuun 24. päivänä 1941 Kaunasiin, Liettuan entiseen pääkaupunkiin, vain 8–9 vuoden ikäinen; hän ei itsekään tiedä tarkkaa syntymäaikaansa, koska kaikki paperit katosivat sodan melskeissä ja kaikki syntymäajan tienneet ihmiset surmattiin.

Kun venäläiset eräänä toukokuun päivänä vuonna 1945 tulivat Puolassa, Itämeren rannalla olevaan likaiseen, löyhkäävään talliin, jossa olivat viimeiset Stutthofin leiriltä pelastuneet juutalaiset – Lilly Rosenbaum heidän joukossaan – oli Lilly 12–13-vuotias.

On selvää, ettei sen ajan aikuinenkaan pystyisi enää antamaan kovin tarkkaa selostusta noiden kauhun vuosien tapahtumista saati sitten henkilö, joka niitä kokiessaan oli pieni tyttö.

Sitä paitsi Lilly oli *halunnut* unohtaa kaiken. Jos jokin hirvittävä yksityiskohta oli joskus vuosien varrella pyrkinyt esille alitajunnasta, hän oli heti torjunut sen. Hän oli kieltäytynyt muistelemasta noita aikoja, hän oli tähän asti torjunut kaikki lehtimiehetkin, jotka olivat pyytäneet häneltä haastattelua.

Minulla oli onnea mukanani.

Israelissa asuvat, tuossa Kaunasin ghetossa olleet juutalaiset oppineet olivat laatineet runsaat 50 sivua käsittävän monistetun lyhennelmän Slobodkan gheton järkyttävimmistä tapauksista vuosina 1941–1944. Tämä vihkonen jaettiin niille harvoille juutalaisille, jotka olivat yhä elossa, ja jotka siis olivat pelastuneet sekä ghetosta että keskitysleiriltä, jonne heidät sodan loppuvaiheissa lähetettiin.

Lilly Millnerkin sai tuon dokumenttivihkosen, jonka sisältämien tietojen pohjalla hän rupesi – aluksi tosin hyvin vastahakoisesti – muistelemaan lapsuuttaan, jota hänellä ei itse asiassa koskaan ollutkaan.

Vähitellen, hyvin hitaasti nuo järkyttävät tapahtumat rupesivat jälleen elämään Lilly Millnerin ajatuksissa.

Mutta lopullisesti hän oli valmis tähän kirjaan vasta sen jälkeen kun hän oli talvella 1979 käynyt tapaamassa erästä tuttavaansa, jonka teini-ikäinen tytär sanoi hänelle:

– Kuule, eikö se ”Polttouhrit” olekin ihan pelkkää amerikkalaisten lavastusta? Eihän sellaista ole voinut tapahtua todellisuudessa?

Silloin Lilly Millner päätti kertoa kaiken.

Totesin tätä teosta viimeistellessäni ja Veijo Johanssonin päiväkirjaa lyhennellessäni, ettei ihmeiden aika ehkä ole ohi: Tuntuu miltei varmalta, että tämän teoksen päähenkilöt tapasivat toisensa tammikuun 1. päivänä 1945. Lilly oli tuolloin

leirin ainoita pieniä juutalaislapsia, muut oli jo ehditty surmata.

Espoon Olarissa heinäkuun 17. päivänä 1980

Oskar Reponen

I OSA:

KAUNASIN GHETOSTA
STUTTHOFIN
KUOLEMANLEIRILLE

Lilly Millner

Lilly Millnerin tarina alkaa entisessä Liettuan pääkaupungissa Kaunasissa, jossa hänen isällään, ekonomi Jehuda Rosenbaumilla, entisellä Venäjän juutalaisella, oli menestyvä alumiinitehdas. Lillyn Anna-äiti oli ahkerasti hyväntekeväisyyttä harrastava, vapaaehtoista sosiaalityötä tekevä seurapiirirouva. Lillyn Moses-veli, joka oli sisartaan 6 vuotta vanhempi, kävi puolestaan Kaunasissa hienostokoulua ja opiskeli Konservatoriossa musiikkia. Lilly, joka kirjan alussa on 8–9 vuoden ikäinen, otti itse balettitunteja hienossa balettikoulussa, jossa oli opettajina tunnettuja venäläisiä balettitähtiä, jonkin aikaa ilmeisesti myös itse Galina Ulanova.

Kun neuvostojoukot tulivat kesällä 1940 Kaunasiin, joutuivat Rosenbaumit siirtymään pois keskustassa sijaitsevasta avarasta kodistaan, jonka venäläiset ottivat esikunnakseen. Rosenbaumit vuokrasivat nyt pienen asunnon niin sanotun Vihreän vuoren luota, kaupungin ulkopuolelta.

Jo venäläisten aikana juutalaiset tunsivat olonsa epävarmaksi – heitä kuljetettiin Siperiaan – mutta kun saksalaiset sotilaat kesäkuun 24. päivänä vuonna 1941 marssivat Liettuaan, Kaunasiin, syntyi kaaos: liettualaiset partisaanit surmasivat SS-miesten kanssa välittömästi tuhansia juutalaisia ja loput suljettiin kaupungin ulkopuolelle perustettuun Slobodkan ghettoon. Sinne päättyi yli 30000 juutalaisen tie, vain jokunen tuhat selvisi elossa kaupungin ehkä noin 35000 juutalaisesta. Nuo viimeiset juutalaiset vietiin Dachauin ja Stutthofin keskitysleireille, miehet edelliselle, naiset ja harvat elossa olevat lapset jälkimmäiselle.

Stutthofissa tuhottiin 85 % siellä olleista vangeista.

Kun sen lisäksi niin sanottu ”kuolemanmarssi” verotti juutalaisten lukumäärää yli 12000 hengellä, voidaan todeta, ettei Slobodkan gheton juutalaisista jäänyt eloon montaakaan sataa ihmistä.

Lilly Millner on yksi noista harvoista.

Hän oli yksi niistä pelottavan näköisistä olennoista, jotka toukokuussa 1945 laahustivat erästä Puolassa, Itämeren rannalla sijaitsevasta löyhkäävästä tallista venäläisiä vapauttajia kohti. Riutuneina, laihoina, onttosilmäisinä, osaamatta nälän ja täydellisen uupumuksen vuoksi edes kunnolla puhua.

Venäläiset soturit kauhistuivat näitä luurankoja, kurnuttavia, kuiskaavia, katkonaisesti huudahtelevia rääsyläisiä, jotka näyttivät jotenkin vahingossa maan päälle jääneiltä ruumiilta, olennoilta, jotka olivat unohtaneet kuolla.

Lilly Millner menetti lähes 30 sukulaistaan natsien keskitysleireillä. Suurin osa heistä menehtyi kaasukammioissa.

Saksalaiset tulevat Liettuaan

– Kiitos Lilly, sinä olit tänään todella hyvä. Menehän nyt suihkuun ja sano sitten kotona isällesi ja äidillesi, että minä olin sinuun tänään oikein, oikein tyytyväinen. Se meni erittäin hienosti, ja minusta tuntuu, että me hämmästyttämme ihmiset sitten lokakuussa kun me järjestämme SEN suuren näytöksemme.

Francine Goldberg korosti sanaa ”sen”, koska *siitä* oli jo kauan puhuttu. Hänen balettikoulunsa tyttöset harjoittelivat parhaillaan tunnin pituista ohjelmaa, joka esitettäisiin lokakuun seitsemäntenä päivänä musiikkiopiston juhlasalissa. Sinne mahtuisi monta sataa katsojaa. Francine Goldberg oli jo yli kymmenen vuoden ajan opettanut pieniä liettualaistytöksiä – tai jos ollaan oikein tarkkoja, niin Liettuan juutalaistytöksiä – tanssimaan. Hän oli yrittänyt perehdyttää heitä klassisen, oikeaoppisen baltialaisen balettitanssin perimmäisiin, tärkeimpiin salaisuuksiin ja hän saattoikin nyt ylpeänä todeta onnistuneensa – ainakin hyvin suuressa määrin; hänen

balettikoulustaan oli vastikään, vain muutama kuukausi sitten, kirjoitettu ylistävästi Pravdassa, Neuvostoliiton pää-äänenkannattajassakin. Montaakaan riviä siinä ei toki hänen koulustaan ollut, mutta kuitenkin sen verran, että hän tuli siitä hyvin iloiseksi.

”Kaunasissa toimiva juutalainen balettikoulu on ammentanut tietojaan kansamme johtavilta balettitaiteilijoilta ja se tulee ilmeisesti saavuttamaan suuria voittoja siinä vaiheessa kun sen pienet oppilaat ovat varttuneet sekä iässään että taidoissaan ja kypsyneet taiteilijan vaativalle uralle.”

Jotenkin tähän tapaan siinä luki, Francine Goldberg muisteli. Joskus hän oli ollut hyvin pettynytkin pieniin oppilaisiinsa, joista monet laiminlöivät vakavan harjoittelun ja rupesivat sitten, salaa vanhemmiltaan, jäämään pois tunneilta. Francine Goldberg nuhteli heitä seuraavalla kerralla ja saikin yleensä myös huonot oppilaansa harjoittelemaan lupaamalla heille tehtäviä koulun julkisissa näytöksissä, joihin aina keskityttiin kuukausikaupalla. Francine Goldberg tiesi, että nämä heikot ja hiukan veltot oppilaat eivät kylläkään koskaan tulisi noissa näytöksissä esiintymään pelkästään siksi, etteivät he viitsineet harjoitella kylliksi, mutta silti hän yritti innostaa heitä näillä lupauksillaan, joita hän ei suinkaan pitänyt katteettomina: kaikilla tytöillä oli toki mahdollisuutensa päästä näyttämään taitojaan lokakuun seitsemäntenä päivänä, jolloin hänen koulunsa oppilaat seuraavan kerran esiintyisivät Kaunasin hienostolle.

Lilly Rosenbaum oli Francine Goldbergin lahjakkaimpia oppilaita. Opettaja tiesi, että Lillyssä olisi ainesta vaikkapa suureksi tai ainakin varsin hyväksi taiteilijattareksi, eri asia sitten olisi se, jaksaisiko tyttönen harjoitella seuraavat 7–8 vuotta tunnollisesti, päivittäin, tarkan ohjelman mukaan. Francine

Stutthofin keskitysleirillä natsi-Saksassa oli erityisen huono maine – vain harva selvisi paikasta elossa pois. Puolan alueella sijainneelle leirille päätyi myös suomalaisia. Veijo Johansson oli suomalainen merimies, joka joutui leirille suomalaisten ja sakslaiten yhteistyön loputtua jatkosodan aikana. Juutalainen Lily Millner puolestaan oli alun perin liettualainen, mutta päätyi sukulaissuhteiden takia asumaan Suomeen sodan jälkeen.

“Kaasukammion varjossa: suomalaiskohtaloita Stutthofin kuolemanleirillä” perustuu sekä Johanssonin ja Millnerin kauhistuttaviin kokemuksiin natsi-Saksan julmuuksista – ja kertoo myös Millnerin kokemuksen siitä, kuinka naispuolinen vartija pelasti hänet kaasukammiolta.

Oskar Reponen (1928–1997) oli suomalainen kirjailija, joka julkaisi erityisesti parapsykologisia kauhuromaaneja. Reposen tunnetuimpiin teoksiin kuuluu vuonna 1988 julkaistu “Hypnoosimurhaaja”. Reponen oli koulutukseltaan voimistelunopettaja, mutta teki työuransa toimittajana. Hän kirjoitti muun muassa Helsingin Sanomiin ja Seuraan.